

על נוסחו של ר' שלמה סיריליו לירושלמי מסכת חלה

עמוס סמואל

הקדמה

ר' שלמה סיריליו [להלן: רש"ס] נולד בספרד קודם שנת רנ"ב (1492) ונפטר בירושלים לפני שנת שט"ו¹. בעבודתי 'מפעלו הפרשני והטקסטואלי של רש"ס לירושלמי זרעים'² דנתי בעיקר בטיב פירושו של רש"ס וכן בערכו של נוסח רש"ס לחקר נוסח הירושלמי. באשר לפירושו הסקתי כי "יש לראות את פירוש רש"ס כפירוש מקורי למרות אחיזותיו והתייחסותיו לדברי ראשונים"³, הוכחתי כי הוא עצמאי בפירושו ובפסקיו – הוא לא נמנע מלחלוק על קודמיו הן בתחום הפירוש הן בתחום פסק ההלכה⁴, והראיתי כי רש"ס השתדל, עד כמה שהדבר התאפשר, לבאר את התלמוד הירושלמי באופן שלא יהא סותר את האמור בתלמוד הבבלי⁵. הצבעתי על רגישותו הלשונית⁶, על שליטתו בשפות זרות⁷, ועל תשומת הלב שהוא נתן לטרמינולוגיה המיוחדת של התלמוד הירושלמי⁸.

* בשנת תשל"ז השתתפתי עם תרצה ליפשיץ (לבית פלסר) ע"ה בסמינר: עיון בסוגיות בירושלמי, בהנחייתו של פרופ' יעקב זוסמן יב"א. כחלק מחובותיה בסמינר, כתבה תרצה עבודה שכותרתה הייתה: 'האם היה לפני רש"ס כ"י של ירושלמי למסכת חלה?' לאור העבודה הזאת מצאתי לנכון להקדיש את מאמרי בספר הזיכרון לתרצה לנוסח רש"ס למסכת חלה. יהא מאמר זה נר לזכרה!

1 על תולדות רש"ס, ראה: ע' סמואל, 'ראשון פרשני הירושלמי', פעמים 49 (תשנ"ב), עמ' 53-32.

2 חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ח.

3 שם, עמ' 163.

4 שם, עמ' 166-170; עמ' 186-187.

5 שם, עמ' 170-172.

6 שם, עמ' 176-179; עמ' 180-181.

7 שם, עמ' 179-180.

8 שם, עמ' 173-175.

באשר למגמת עבודתו בכלל, הסקתי כי עבודתו נבעה מההכרה בצורך לעצב פירוש לתלמוד הירושלמי שעשוי להביא לגיבוש פסיקה ברורה בתחום המעשי המתחדש של המצוות התלויות בארץ.⁹

אחד הדברים המייחדים את רש"ס הוא הכרתו כי לא די בכתיבת פירוש לתלמוד הירושלמי. הוא עמד על הצורך לההדיר מחדש את הנוסח של תלמוד זה, וזאת בגלל השיבושים שנתהוו בו במהלך הדורות. רש"ס תרגם הכרה זו לשפת המעשה וכך יש לפנינו תלמוד ירושלמי לסדר זרעים, מוהדר מחדש על ידי רש"ס. בדבר ערך הנוסח המחודש שלו לחקר נוסח הירושלמי העליתי, על בסיס בדיקה מקפת ומעמיקה, כי רש"ס השתמש בנוסח דפוס וינציה רפ"ג (1523), כנוסח תשתית של נוסחו לסדר זרעים¹⁰, וכי רוב רובם של השינויים בין נוסחו לנוסח דפוס וינציה הם שינויים אשר עשה על דעת עצמו. רק בנוגע למעט מן השינויים יש לשקול אפשרות שהם משקפים נוסח שרש"ס מצא בכתבי יד.¹¹

בעניין שינויי נוסח שהם פרי הגהה של רש"ס עצמו, הגעתי למסקנה כי אפשר להבחין בין תוספות ותיקוני נוסח שעשה על פי מה שמצא במקורות שונים (מקורות תנאיים, מדרשי אגדה, סוגיות מקבילות בירושלמי ואף בבבלי, קטעי ירושלמי ששולבו בדברי ראשונים), לתוספות ותיקונים פרי פרשנותו את מהלך הסוגיה, ותוספות ותיקונים בתחום הלשון והטרמינולוגיה.¹²

במאמר זה אני מבקש לסקור את שינויי הנוסח של רש"ס למסכת חלה.¹³ סקירה זו על מסכת חלה היא במידה מסוימת מודגם מייצג של מפעלו של רש"ס בכלל.

- 9 שם, עמ' 19.
- 10 ראה שם, עמ' 93, ובהרחבה בעמ' 105-118, חמישים וחמש הוכחות על שימוש רש"ס בנוסח דפוס וינציה.
- 11 קטעים בנוסח רש"ס לסדר זרעים המשקפים נוסח כתבי יד, או שאפשרות שימוש בכתבי יד צריכה להישקל בהם, רשומים בעבודתי עמ' 119-153.
- 12 ראה שם, עמ' 98-99.
- 13 נוסח רש"ס ופירושו למסכת חלה שרדו בשני כתבי יד, כ"י מוסקבה 1135 וכ"י לונדון 405 (Or. 2824). בדיקה השוואתית קפדנית בין שני כתבי היד מעלה כי האחרון הנו העתק ישיר של הראשון. כ"י מוסקבה לוקה בחסר (ראה בחיבורי [לעיל, הע' 2] עמ' 34-35). בכ"י לונדון נוסח הירושלמי שרד בשלמותו, אך חסר הפירוש מתחילת המסכת ועד למשנת 'אלו חייבין במעשרות'. הרב ח"י דינקלס, מהדיר פירוש רש"ס ונוסחו לירושלמי זרעים על פי כ"י לונדון, הדפיס במהדורתו למסכת חלה (ירושלים תשי"ג) את פירוש 'שדה יהושע', במקום שם חסר פירוש רש"ס. הרב קלמן כהנא ז"ל הדפיס בקובץ ההלכתי 'מפרי הארץ' (ירושלים תשמ"ד, עמ' טו-לג) את רוב פירוש רש"ס לתחילת המסכת, על פי כ"י מוסקבה (חלק מהחסר בכ"י לונדון, חסר אף בכ"י מוסקבה).

לוח ראשי תיבות המובאים במאמר

- אהצו"י - אהבת ציון וירושלים, נוסחאות ירושלמי אצל הראשונים, נערכו ונסדרו בידי ד"ב רטנר.
- אלת"י - אוצר לשון תלמוד ירושלמי, קונקורדנציה לתלמוד הירושלמי, ב' קוסובסקי (עורך).
- ד"ר - דפוס וינציה. מהד' וינציה רפ"ג-1523, המהדורה המודפסת הראשונה של התלמוד הירושלמי.
- כ"ל - כ"י לידן, כתב היד שעל פיו הודפס הירושלמי במהדורת ד"ו.
- כ"ר - כ"י רומי לירושלמי זרעים (=כ"י ותיקן 133).
- כפיה"נ - כפי הנראה.
- מלסה"א - מבואות לספרות האמוראים, י"נ אפשטיין (ההפניות הן לחלק ד בספר זה: 'דקדוקי ירושלמי').
- מש"כ - מה שכתב.
- פ"מ - 'פני משה', פירוש לירושלמי - לר' משה מרגלית.
- רא"ף - ר' אליהו פולדא, פרשן לכמה ממסכתות התלמוד הירושלמי.
- ר"י במ"ץ - ר' יצחק בן מלכ"י צדק, פרשן המשנה, סדר זרעים.
- ר"ש - רבנו שמשון (משנץ), פרשן המשנה, סדר זרעים.
- שד"י - שדה יהושע, פירוש לירושלמי לר' יהושע בנבנשת.

מבוא

אני מבקש להציג בפני הקורא את הממצאים של בדיקה השוואתית קפדנית שערכתי בין נוסח דפוס וינציה למסכת חלה לבין נוסח רש"ס למסכת זו. בפרק הראשון הבאתי קטעים מנוסח רש"ס אשר עולה מהם כי הוא השתמש בתלמוד הירושלמי דפוס וינציה במהלך עבודתו בהכנת נוסחו לירושלמי זרעים. בפרק השני הבאתי קטעים מנוסח רש"ס שבשל דרך ניסוחם צריכה להישקל אפשרות שהוא השתמש בכתב יד שהיה בהישג ידו. בפרק השלישי הבאתי מבחר שינויי נוסח למסכת חלה בין נוסח רש"ס לנוסח ד"ו, שינויים שהם כפי הנראה פרי תיקון הנוסח שעשה רש"ס עצמו; הם ממוינים לפי אופי השינויים. לחלק מרישומי ההשוואה בשלושת הפרקים¹⁴ הוספתי הערות משלי; באחרים הסתפקתי בהצגת הדברים, מתוך הנחה כי ההשוואה מדברת בעד עצמה.

14 ככל הרישומים ההשוואתיים שבמאמר, מובא בשורה העליונה נוסח ד"ו (המספר שמופיע לאחר ציון הרף הוא השורה בד"ו), ובשורה שמתחתיה נוסח רש"ס על פי כ"י מוסקבה. (במקומות שיש פגם או חסר בכ"י מוסקבה, הובא נוסח רש"ס על פי כ"י לונדון). ציוני

'יצאו מכאן ולשם' ודאי נגרר כאן אחרי הטעות שבד"ו. (הרב דינקלס, מהדיר המהדורה המודפסת תיקן [לו ע"ב]: 'יצאו מכאן לשם').

8. ס ע"א 13 : מהלל דבית ר'

עד ע"א : מהלל דבי רבי

הרא"ף הגיה מ'מהלל' ל'מהלן' (=מאלה), וכן נראה שצריך להיות על פי מהלך העניין, ורש"ס נגרר אחר הנוסח המוטעה שבד"ו. (אכן גם בכי"ר הנוסח הוא 'מהלל').

פרק שני: קטעים בנוסח רש"ס שצריכה להישקל בנוגע אליהם האפשרות של שימוש בכתב יד

דברי מבוא:

בנוסח רש"ס לירושלמי מסכת חלה לא מצאתי קטע כלשהו שמוכח ממנו בעליל כי רש"ס התבסס על כתב יד לשם ניסוחו, שכן בכל קטע שיש סבירות מסוימת שניסוחו מתבסס על כתב יד, יש אפשרות להנחה חלופית שהניסוח הוא פרי הגהה של רש"ס עצמו. על כל פנים, נוכח זאת שמפירוש רש"ס למסכת חלה אפשר, לכאורה, להוכיח שכתב יד של המסכת היה בהישג ידו (ראה להלן), הרי גדלה מידת הסבירות שבניסוחם של קטעים מסוימים מתבסס רש"ס על כתב יד; חשוב להדגיש: גדלה מידת הסבירות - כן, הוכחה בעליל - לא.

ואלה הראיות לכאורה מפירוש רש"ס כי כתב יד של הירושלמי למסכת, היה בהישג ידו:

1. בפירושו (נ ע"ב) כתב: "ה"ג, ... ובלבד שלא יהא שם חמשת רבעים קמת, וכן היא הגרסה בספרים ישנים". הדברים מתייחסים לנוסח המשנה, כך שייחכן שכוונתו לכתבי יד ישנים של משניות, אך לא מן הנמנע כי כוונתו לכתב יד של הירושלמי שכלל גם את נוסח המשניות.

2. בפירושו (נא ע"א) כתב: "כתב הרשב"א ז"ל ... ואני תמה למה הוצרך לטענה זו ... ע"כ, ותמהני עליו, דמה צריך לטעמים, דהא בגמרא מקשי דלית שמעת מינה כלום, כלומר ..., ואחר ראיתי שהיה חסר בספרו (=של הרשב"א) הקושיא הזו, אבל היא כתובה בכל הספרים שלנו ...". כאן הדברים מתייחסים לדברי הגמרא; מלשונו: 'בכל הספרים שלנו', מוכח שלפחות כתב יד אחד של המסכת היה בהישג ידו.

ואלה הקטעים בנוסח רש"ס למסכת חלה שבהם צריכה להישקל האפשרות של שימוש בכתב יד:

1. נו ע"א 59 : מפליגין

ד ע"ב : מה פליגין

'מה פליגינן' - טרמין קבוע בירושלמי, ראה אלתי"ו עמ' 681-683. 'מה פליגינן' גם בכי"ר כאן. נוסח רש"ס כאן הוא ספק על פי כתב יד, ספק - מדעתו.

2. נו ע"א 60-61: דו אמר תמן ...

ה ע"א : כמא " " " ...

בכי"ר כברש"ס, וכן הוא בירושלמי בדרך כלל, ראה אלתי"ו ה עמ' 397-398.

3. נו ע"ב 4-5 : עירב ארבעת קבין בפני עצמן וחמצן וארבעת קבין בפני עצמן ועירבן

ו ע"א : עירס ד' רובעין " " " " וד' רובעין " " " מהו

בכי"ר: 'עירם ארבעת קבין'; נוסח רש"ס ספק על פי כתב יד, ספק מדעתו על פי המובא לקמן שורות 33-34: 'עירס ראשי עיסיות ... לאו כמעורס הוא'. וראה עוד להלן פרק שלישי סעיף ב ס"ק 1; בכי"ל בפסחים מובא 'עירס' אך בד"ו למסכת זו, כט ע"א נשמט; וראה עוד ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה, עמ' 402.

4. נו ע"ב 32 : ... מן החטי

ח ע"א : ... " החטים תמן את אמר אין מצטרפין כולן וכא את אמר

מצטרפין כולן

הקטע הנוסף בנוסח רש"ס רשום בגיליון בכ"י מוסקבה; ספק תוספת מדעתו של רש"ס, ספק על פי כתב יד.

5. נו ע"ג 17 : איפסק ברובה ודמך

יג ע"ב : " כרוכה "

נוסח רש"ס כפיה"נ מדעתו (ראה פירושו 'מפרי הארץ' עמ' כח), ושמא בכל זאת על פי כתב יד.

6. נח ע"א 53-54 : ר' יצחק בידו אתי מיסב לידוי

לד ע"א : " " כד " " פיתוי בידוי

שמא מדעתו (ראה אהצו"י עמ' 118) שמא על פי כתב יד.

7. נח ע"ד 26-27 : לבור אחד

מט ע"ב : " " ניחא קורה אחת לשני בורות

ד"ו : מכיון שנשמא מקצתו ...

רש"ס : אלא שני קורות לבור אחד לא " " " ...

אולי על פי כתב יד (כך גם בכי"ר) ואולי השלמה מדעתו.

12. נט ע"ד 25 : הקופה...הקופה

סח ע"א : הקיפה...הקיפה

על פי טבול יום ב, ה.

13. נט ע"ד 50-49 : בכפר בנוחני

ע ע"ב : " עותנאי

על פי תוספתא בכורות ז, ג (ובבלי בכורות נה ע"א).

14. ס ע"א 32 (ועוד כמה פעמים בהמשך) : מטוורס אמנם

רש"ס כ"י מוסקבה : מטורי אמנוס

על פי תוספתא חלה ב, יא, אך בכ"י לונדון ובעקבותיו בנדפס (מז ע"א) : מטורי אמנום.

15. ס ע"א 37 : שבצדדין

עז ע"א : ניסין "

על פי תוספתא חלה ב, יא.

16. ס ע"ב 13 : עשרים וארבעה מתנות

פא ע"א : תניא " " " כהונה

על פי תוספתא חלה ב, ז.

17. ס ע"ב 49-48 : והשני טפילה לאחרים דברי רבי מאיר

פה ע"א : " טפלה " " ר' יהודה

על פי תוספתא פסחים ח, י.

18. ס ע"ב 55 : לא כן סברינן מימר קודם לשתי חלות

פו ע"א : " " תנינן " " הלחם

'תנינן' כיוון שמדובר במובאה מן המשנה מנחות י, ו; 'הלחם' - לשון המשנה שם.

ב. תיקונים והשלמות על פי מקבילות בירושלמי¹⁵

1. נו ע"ב 4-5 : עירב ארבעת קבין בפני עצמן וחמצן וארבעת קבין בפני עצמן ועירבן ו ע"א : עירס ד' רובעין " " " " וד' רובעין " " " " מהו ד' רובעין ... וד' רובעין על פי ירושלמי פסחים פ"ב ה"ג (כט ע"א); באשר ל'עירס' ראה לעיל פרק שני, ס"ק 3.
2. נח ע"א 28 : והן שגדלו שבלים ל ע"ב : והוא שגיררו ראשי שבלין על פי ירושלמי מעשרות פ"ה ה"ג (נב ע"א).
3. נח ע"ד 33 : אתא עובדא קומיה נ ע"א : " " קומי ר' אמי על פי ירושלמי תרומות פ"ב ה"א (מא סע"ב).
4. נט ע"א 5 : בשם רבי אליעזר נא ע"א : ור' יונה בש"ר אלעזר על פי המובא בירושלמי לעיל, ד"ו נח ע"א 34.
5. נט ע"א 62 : או כרבי עקיבה במחלוקת נו ע"ב : " כר' עקיבא ובמירוח על פי ירושלמי פאה פ"ד ה"ה (יח ע"ב).
6. נט ע"ג 22 : מקום שנתרמה תרומתו של ראשון סה ע"ב : " שנסתיימה " " " על פי ירושלמי תרומות פ"ג ה"ג (מב ע"ב).

15 ראה מש"כ לעניין הגהות רש"ס על פי מקבילות בירושלמי, בחיבורי (לעיל, הע' 2) עמ' 100-99. לאור מה שמפורט שם, יש סבירות גדולה ביותר כי תיקוני הנוסח (או השלמות הנוסח) הם בעקבות נוסח המקבילות.

ג. תיקונים והשלמות על פי מקבילות בבבלי¹⁶

1. נז ע"א 54 : אמר ר' יוחנן בן נורי קרמית חייבת בחלה
ד ע"א : " " " " " אורז וקרמית חייבות "
- על פי פסחים לה ע"א.
2. נז ע"ב 37-38: הפיגול והנותר ששחקן רבי יוחנן אמר
ט ע"א : " " " " " והטמא " ר' " ור' אלעזר א'
- על פי זבחים עח ע"א.
3. נז ע"ב 43 : חלוקין על הלל הזקן
ט ע"ב : " עליו חבריו " " "
- על פי פסחים קטו ע"א.
4. שם 46-47 : כשם שאין האיסורין מבטלין זה את זה, כך אין המצות מבטלות...
י ע"א : " " המצות מבטלות " " , " האיסורין מבטלין...
על פי זבחים עט ע"א, וראה שד"י ואהצו"י.
5. נז ע"ג 24 : דחני המנכש
יד ע"ב : " ר' יהודה אומר "
- על פי פסחים נה ע"א.
6. נז ע"ג 60 : מעשר מן המעשר ולא תרומה ...
יט ע"א : " " מעשר מן המעשר אמרתי לך " " גדולה ...
על פי ביצה יג ע"ב.
7. נח ע"א 7 : לתוך קמח חליטה קמח לתוך חמין -----
כח ע"ב : " " ואיזו היא החלטה " " " -----
ד"ן :

16 ראה מש"כ לעניין הגהות רש"ס על פי מקבילות בבבלי בחיבורי (לעיל, הע' 2) עמ' 100-101. הבאתי שם את דברי רש"ס בפתחה: "ודע שאין אנו סומכים על הירושלמי במקום שחולק על הבבלי, בין בגרסא ... וכן באמוראים, פעמים הפוכה הגרסה משם לכאן, וכן בפסקי הלכות, על הכל סומכים על הבבלי". אפשר לראות בדברים אלה כ'הצהרת כוונות' לתקן ולהגיה את הירושלמי 'המשובש', על פי הבבלי 'הנכון'. יש מירה גדולה של סבירות להנחתנו, כי נוסח רש"ס בקטעים המפורטים להלן מבוסס על נוסח הבבלי.

רש"ס : ר' ישמעאל בר' יוסי אמ' משום אביו זה וזה לפיטור ואית דאמרינן
זה וזה לחיוב

על פי פסחים לו ע"ב.

8. נח ע"א 43-42 : קומקום חמין

לב ע"ב : ממלא נחתום " "

על פי ביצה יז ע"א.

9. נח ע"ב 50 : תגרי גוים

לז ע"ב : אומות העולם

על פי יומא עה ע"ב.

10. ס ע"א 3-2 : ושרפין אותה בטומאה

עב ע"ב : " " עם הטמאה בפסח

על פי פסחים מה ע"ב.

11. ס ע"א 43-42 : מאן דאמר הירדן מחוץ לארץ והירדן וגבול אותו לפאת קדמה

עז ע"ב : " " " " דכתיב כי אתם עוברים את הירדן אל
ארץ כנען

ד"ן : ומאן דאמר הירדן גבול בפני עצמו

רש"ס : " " " " דכתיב הירדן יגבול אותו לפאת
קדמה

רש"ס העביר את הפסוק מספר יהושע (והירדן יגבול וגו') שמוכא בנוסח ד"ו כראיה
לסובר שהירדן מחוץ לארץ, ושיבצו במקומו החדש כדי שיהיה ראייה לדעה הסוברת
שהירדן הוא גבול בפני עצמו, וכראיה למי שסובר שהירדן מחוץ לארץ שיבץ פסוק
מפרשת מסעי בעקבות ברייתא בבבלי בכורות נה ע"א.

ד. תיקונים והשלמות על פי הראשונים

1. נו ע"ד 34 : וחלת מסרת חליטין דמי

כד ע"א : חלת המסורת " דמוי. תניא מלחם הארץ ולא כל לחם פרט
לסופגנין ודובשנין ואסקריטין וחלת המסרת

רש"ס שיבץ כאן ברייתא מספרי זוטא (מהד' הורביץ עמ' 283) המובאת בדברי
הר"ש והר"י במ"ץ. (בספרי זוטא מובא: פרט למבושל והסופגנין וכו', וכך גם במובאה

17. ס ע"א 53 : אוף רבי יודה מודה בה

עח ע"ב : ואף ר' יוסי מודי בה

על פי ר"ש למסכתנו ד, ח, וראה אהצו"י עמ' 153.

ה. תוספת על פי ה'גמרא' למסכת עדויות שחיבר רש"ס עצמו

רש"ס שיבץ לפני ר' אימי בשם ר' ינאי (ד"ו נח ע"ג 63) קטע מה'גמרא' שחיבר למסכת עדויות. הקטע הוא מפרק א משנה ב ב'גמרא' זו. 'גמרא' זו עודנה בכתב יד, וטרם יצאה לאור בדפוס. במהד' הרב דינקלס לחלה מובא הקטע בדף מו ע"א-ע"ב. להלן הקטע על פי רש"ס כ"י מוסקבה (הקטעים המסומנים בסוגריים מרובעים הם תוספות גיליון בכ"י מוסקבה, וכלולים בגוף טקסט הירושלמי בכ"י לונדון):

תמן תנינן שמאי אומ' מקב לחלה והילל או' מקביים, וחכמי או' לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא קב ומחצה [חייבין בחלה משהגדילו המדות אמ' חמשת רבעים קמח] חייבין בחלה. ר' יוסי אומ' ה' פטורין חמשה ועוד חייבין טעמיה דשמאי והילל עישור מלבר כמא דתימ' [תמן] ויסף חמישתו עליו שיהא הוא וחומשו חמשה. במה פליגינן? שמאי סבר עריסותיכם - תרתי סעודות, ראשית מכל סעודה וסעודה, והלל סבר ראשית אחת לשתי סעודות, ורבנן פליגי עליה דהלל בחדא וסבר כוותיה בחדא: פליגי עליה בחדא דעישור מלגיו הוא דהוי, וסברי כוותיה בחדא דראשית אחת לתרתי סעודתא. [מאי קב ומחצה ומאי הגדילו המדות]

כדתניא ראשית עריסותיכם כדי עיסתכם, וכמה עיסתכם? - כדי עיסת מדבר, וכמה עיסת מדבר? - דכתיב והעומר עשירית האיפה הוא, מכאן אמרו שבעת רבעים קמח ועוד חייבין בחלה, שהן שש ירושלמיות שהן חמש של צפרי, מכאן אמרו האוכל כמדה זו הרי זה בריא ומבורך, יתר על כן - רעבתן, פחות מכאן - מקולקל במעיו. [ר' יוסי או' וכו' מאי טעמ' דר' יוסי, כיון דמעיסת מדבר גמרי', כיון דאינהו בחלה לא מחייבי, ותו דקא מוזהרים בבל תותירו א"כ כולה עשירית האיפה דאכיל הוא דהויא, ש"מ דחלה דחייב רחמנא בתר הכי בר משיעור אכילה הוא דמחייב, דאי אמרת משיעורא גופיה הוא דמחייב, א"כ בצרת לה שיעורא דאכילה, ותניא פחות מכאן מקולקל במעיו]

ר' אמי בשם ר' ינאי...

7. נח ע"ב 46-45: לא יאכלו ישראל מצה בלילי הפסח
 לו ע"א : " אכלו ---- " בליל פסח
8. נח ע"ב 60 : מתיבין לרבי יודה
 לח ע"ב : " רבנין " יהודה
9. נח ע"ג 9 : דרבי יודה פוטר במים
 לט ע"ב : דתנינן תמן ר' יהודה " "
10. נח ע"ג 10 : לא מסתברא דלא מחלפא שיטתיה
 לט ע"ב : " " דא אלא " "
11. נח ע"ג 25 : מה איתאמרת לחלה לטומאה
 מא ע"ב : " לחלה איתמר או " איתמר
12. נח ע"ג 46 : א"ר מנא אף על גב דלא אמר ר' יוסי הדא מילתא
 מב ע"ב : " " " " " " " " " " רבי " "
13. נח ע"ד 31 : ר' יצחק בר נחמן בשם ר' הושעיה כרבי אליעזר
 נ ע"א : " " " " " " " " הושעיה הלכה " "
14. נט ע"א : 13 משתעשה בקרצות מקרצות
 נב ע"א : משתיעשה מקרצות "
15. נט ע"א 33 : לא מסתברא דלא בחול
 נג ע"א : " " דא אלא "
16. נט ע"א 47 : דתנינן תמן נולד לה ספק
 נה ע"א : " " " --- " "
- מדובר במובאה ממשנתנו, ולא שייך 'תמן'.
17. נט ע"ב 21 : מאן דאמר ...
 נט ע"א : על דעתיה דכהנא, מ"ד ...
18. נט ע"ב 37-36: בגין נתנו דבתרה הטבל אסור
 סא ע"א : " " --- " אוסר

כפיה'נ רש"ס התקשה במילה 'נתנו' ולפיכך מחקה, וצריך להיות 'בגין נתני דבתרה' (כמו בירושלמי מעשר שני פ"א ה"א [נב ע"ג], ושם כך גם בנוסח רש"ס), ראה אהצו"י עמ' 141.

ח. תיקונים בעקבות מגמתו של רש"ס לשלב בנוסח הירושלמי את הטרמינולוגיה המקובלת בתלמוד הבבלי

1. נו ע"א 59 : ... תני ר' יוסי אומר מותר
 ד ע"ב : ... ותני עלה " " " מותרת
 וראה עוד מש"כ בפרק זה סעיף א ס"ק 8.
 2. נו ע"ב 35 : והכא אינו מצטרף
 ח ע"א : " נמי " "
 3. נו ע"ד 27 : בנתיים מהו
 כד ע"א : איתבעי לון " "

נראה כניסיון לתת לטרמין 'איבעיא להו' שבבבלי, צורה ירושלמית (להפך ממגמתו בדרך כלל).

4. נו ע"ד 34 : רבי יוחנן
 כד ע"ב : איתמ' ר' "
 5. נח ע"א 14 : קמח קלי ...
 כט ע"א : תניא נמי הכי " " ...
 6. נח ע"ג 49 : אי ארבעת מיל ...
 מג ע"ב : או דילמא " " ...
 7. נט ע"ד 56-57 : רבי עקיבה ...
 עא ע"ב : במאי קמיפלגי " עקיבא ...
 8. ס ע"ב 10 : מעתה אף המטלטלין
 פ ע"ב : וכי תימא הכי נמי " " "
 9. ס ע"ב 13 : עשרים וארבעה מתנות
 פא ע"א : תניא " " " כהונה

10. ס ע"ב 22 : שנייה היא

פב ע"א : שנייא " [הכא]

'הכא' תוספת בין השיטין בכ"י מוסקבה.

11. ס ע"ב 51-52 : מה טעמא

פה ע"ב : מאי טעמא

ט. השמטות בנוסח רש"ס כתוצאה מדילוג מחמת הדומות

1. נח ע"א 19 : רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש רבי יוחנן אמר

ל ע"א : ר' " ----- אמ'

2. נח ע"ג 27-28 : דרבי יונה תני דרבי שמעון בן יוחי רבי יהושע בן לוי תני

מא ע"א : " " " -----

ד"ו : דרבי שמעון בן יוחי דתני רבי שמעון בן יוחי רבי טרפון

רש"ס : רשב"י ----- רשב"י אומ' " "

י. תיקונים בשמות החכמים המוזכרים בסוגיה

1. נו ע"ג 8 : אמר רבי יוסי בי רבי בון

יב ע"ב : א"ר " -----

2. נח ע"ד 16-17 : אמר רבי מתניה

מח ע"א : א"ר מתניה

וראה לעיל סעיף ד ס"ק 9.

3. ס ע"ב 24 : רבי חנניה בשם רבי

פב ע"א : ר' " " ר' מנא

רש"ס תיקן על פי המובא לעיל ס ע"א 16, אך בכי"ד הנוסח הוא: '... בשם ר'

פנחס', והוא כפיה"ג הנוסח הנכון.

סיכום

מבדיקה קפדנית של נוסח רש"ס לירושלמי מסכת חלה והשוואתו לנוסח דפוס וינציה של מסכת זו - וכפי שנראה מבדיקה והשוואה בשאר מסכתות סדר זרעים - עולה בכירור כי רש"ס השתמש בתלמוד ירושלמי, מהדורת ד"ו, וראה בו נוסח תשתית.

אשר לשימוש רש"ס בכתבי יד, מתברר מן הבדיקה כי בכל נוסחו לירושלמי חלה לא נמצא אף לא קטע אחד שנוסחו מוכיח בעליל שהוא משקף נוסח של כתב יד של הירושלמי שהיה בהישג ידו של רש"ס, ואשר בו השתמש. האפשרות של השתקפות נוסח כתב יד בנוסח רש"ס יכולה להישקל רק בנוגע לקטעים בודדים, שכן קרוב לוודאי שרוב השינויים בין נוסח רש"ס לנוסח ד"ו הם פרי עיבוד הנוסח שעשה רש"ס מדעת עצמו. בנוסחו רש"ס שינה והרחיב מובאות תנאיות הכלולות בסוגיית התלמוד על פי נוסחן במשנה ובתוספתא. הוא תיקן את נוסח התלמוד על פי מקבילות בירושלמי שנוסחן נראה לו אמין יותר ומדויק יותר, או על פי קטעי ירושלמי הכלולים בדברי הראשונים. לעניין זה בולטת הזדקקותו של רש"ס לדברי הר"ש אשר אותו ואת פירושו למשנה הרבה לשבח בפתיחה לפירושו.

אף במסכת חלה לא נמנע רש"ס מלהגיה את הירושלמי על פי הבבלי, אם סבור היה כי התיקון אינו פוגם במבנה הפנימי של הסוגיה.

חלק גדול מתיקוני הנוסח נובע מפרשנותו את מהלך הסוגיה (ראה פרק שלישי סעיף 1), מה שגרם לתופעות הבאות: הוספת מילות קישור (ראה למשל שם, ס"ק 2); הפיכה של הדברים שהובאו בנוסח ד"ו (ראה למשל שם, ס"ק 4 וס"ק 13 ו-14); העברה של משפט ממקום אחד לאחר (ראה שם, ס"ק 18); הוספה, גריעה או תיקון בדרך אחרת, כדי להתאים את הדברים למהלך הסוגיה.

רבים הם השינויים הנובעים לא מטעמים של פרשנות אלא מטעמים של מגמה לשפר את הלשון והסגנון, וממגמה של הטמעה מסוימת של הטרמינולוגיה של התלמוד הבבלי בנוסח הירושלמי.

במסכת חלה - המסכת שבה אנו עוסקים - הרחיק רש"ס לכת בהוסיפו לנוסח הירושלמי שלה, קטע מה'גמרא' שחיבר למסכת עדויות (ראה פרק שלישי סעיף ה). כל ההגהות והתיקונים האחרים של רש"ס יכולים להיחשב בדרך זו או אחרת כהצעות שחזור של נוסח הירושלמי ה'נכון' בעיניו, וההרחבה שהרחיב או התיקון שתיקן באו רק מתוך מגמה לתת לסוגיה מבנה פנימי הגיוני וניסוח נאות של רצף הדברים; דבר זה אי אפשר לומר על הוספת קטע גמרא מלאכותית שרש"ס חיבר בעצמו, והפיכתו לחלק אנטגרלי של המסכת.

אכן, לחיבור 'גמרא' מלאכותית למסכת עדויות, מסכת מן המשנה שאין עליה גמרא, יש מקום לתת לגיטימציה, שכן אם מציגים את ה'גמרא' הזאת לפני הקורא כחידה שלמה, אמור להיות לו ברור ש'גמרא' מלאכותית לנגד עיניו, הואיל וידוע לו כי על מסכת זו אין גמרא מקורית; בניגוד לכך, קשה להצדיק הטמעת קטע מן ה'גמרא' המלאכותית הזאת בתוך הנוסח של מסכת מקורית של הירושלמי, שכן יש כאן הרחבה מלאכותית של נוסח התלמוד הירושלמי, והצגת הקטע הנוסף כאילו היה קטע אינטגרלי של התלמוד הירושלמי. הכיצד הרשה זאת רש"ס לעצמו? אתמהא.